
R a s p r a v e

UDK: 362.5
261.6
Izvorni znanstveni rad
Priljeno 3/2007.

TUMAČENJE ZNAKOVA VREMENA - ZABORAVLJENA ZADAĆA CRKVE?

Nediljko A. Ančić, Split

Sažetak

Polazeći od obveze koju je Drugi vaticanski sabor naložio Crkvi, da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evandjelja, autor istražuje u kojoj je mjeri ta tema prisutna u pokoncilskoj teologiji. Najnovija koncilaska obljetnica potaknula je produbljeno proučavanje i cjelovito sagledavanje dokumenata Koncila osobito Pastoralne konstitucije "Gaudium et spes" i ključne kategorije znakovi vremena. U nastavku je prikazan teološki napredak s obzirom na ulogu i značenje "signa temporum" te izradu kriterija njihova prosuđivanja. Javljaju se stalno novi izazovi vremena, a one stare sagledavamo iz nove perspektive. Znakovi su po sebi nejasni i ambivalentni, a zadaća njihova rasuđivanja iznimno je teška i neobično važna jer nam na taj način valja uvijek iznova otkrivati novost Evandjelja. Navedene su i neke praktične smjernice za djelovanje. U zaključku su sažete glavne spoznaje i misaone perspektive do kojih je autor došao.

Ključne riječi: signa temporum - znakovi vremena, Gaudium et spes, recepcija Pastoralne konstitucije, pastoralno usmjerenje dogme, kriteriji prosuđivanja znakova, poticaji za djelovanje.

Potražimo li na Internetu natuknicu znakovi vremena, naći ćemo mnoštvo mjesta gdje se taj izričaj javlja u vrlo neodređenom, najširem smislu riječi, primjerice, ponajprije u medijskom kontekstu

kao ime časopisa i nakladnika, kao naslov web-stranica, glazbenih i pjevačkih albuma, umjetničkih projekata ili naziv novinskih rubrika. Osobito se rado koristi za neke specifične radijske i televizijske emisije, naslove proznih ili lirskih ostvarenja, a često ga rabe i pojedine protestantske zajednice i sekte u svojim tekstovima. Već letimičan pogled ukazuje da se, dakle, radi o složenom pojmu s nekoliko razina značenja, čiji sadržaj nije lako precizno izraziti. U sociološkom kontekstu rabi se katkada kao oznaka jednog razdoblja, promjena i procesa u njemu (primjerice sekularizacija ili pak individualizacija i pluralizam), prijelomnih političkih događaja i preokreta (pad komunizma), duhovnih buđenja i pokreta (nove crkvene skupine, ekologija). Naći ćemo ga i u gospodarstvu, kao pojam za najnovije promjene načina proizvodnje i uvjeta poslovanja te svekolikog umrežavanja svijeta (globalizacija) ili kao oznaku za važna postignuća na području znanosti (bioinženjerstvo), gdje značajni procesi i nova otkrića imaju karakter izazova s kojima se suočavamo, zahtijevaju od nas primjeren odgovor i potiču nas na ciljano djelovanje. Sintagma znakovi vremena rabi se često na brojnim područjima i proteže na vrlo različite fenomene, od onih iz prijašnjeg vremena do najnovijih trendova, kako bi se izreklo ono što se događa i kako bi se izrazili signali vremena. Premda nam se stoga taj izričaj nerijetko čini otrcanim i potrošenim te se doimlje inflatornim, ipak on ostaje kao zadaća koje se ne možemo odreći.¹

1. KAKO JE OSTVAREN KONCILSKI NALOG

Za razliku od svjetovnih medija ili ponekih radikalnih crkvenih skupina, govor o znakovima vremena znatno se rjeđe susreće u teološkoj literaturi. Zapravo, u radovima teologa vrlo ga je teško pronaći kao temu koja privlači pozornost i koja je predmet znanstvenog proučavanja, pa bi se stoga moglo zaključiti da taj pojam u Božjem narodu i u teološkom istraživanju nema neko osobito značenje. Ipak, taj zaključak bi bio pogrješan. Imamo li u vidu da su izričaj *znakovi vremena* zajedno s pojmovima *aggiornamento* i *pastoralno usmjerenje* ključne odrednice Pastoralne konstitucije Drugoga vatikanskog sabora *Gaudium et spes*, za

¹ Vidi: Karl Lehmann, *Neue Zeichen der Zeit. Unterscheidungskriterien zur Diagnose der Situation der Kirche in der Gesellschaft und zum kirchlichen Handeln heute*, dostupno na web stranici: www.dbk.de u nizu: Der Vorsitzende der Deutschen Bischofskonferenz, br. 26, str. 1-25, ovdje 24-25.

odnos Crkve prema suvremenom svijetu, onda je činjenica njegove odsutnosti ili zaboravljenosti zapravo vrlo znakovita. Koncil je Crkvi kao preduvjet ostvarivanja njezina poslanja postavio vrlo jasan zahtjev, da bude otvorena i okrenuta prema konkretnom vremenu kako bi ga što bolje upoznala i shvatila, a onda u svjetlu vjere prosuđivala njegova događanja, radosti i nade, žalosti i tjeskobe. A da bi mu mogla prenijeti poruku spasenja “dužnost joj je da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evandjelja” (GS 4). Ako spomenuta tema unatoč tome nije bila predmetom proučavanja i prosudbe u teologiji, ili je to tek sporadično, onda taj nedostatak mora zabrinjavati jer dosljedno tome ona nije razvijena ni u svijesti same crkvene zajednice, koja stoga teško može valjano ispunjavati svoju zadaću navještaja Krista i snaći se u vrtlogu događaja i sve brzih i dubljih promjena.

1.1. Aktualnost ‘*signa temporum*’

Pođemo li tragom proučavanja znakova vremena u pojedinim novijim teološkim člancima, naići ćemo na pokoje mjesto ili naslov gdje se taj pojam samo navodi da označi nužnu zadaću Crkve bez pobližeg teološkog objašnjenja kako ona takve događaje treba razlikovati i prosuđivati.² Ivan Fuček spada u rijetke naše teologe koji se detaljnije pozabavio temom raspoznavanja i tumačenja znakova. On polazi od aktualnih događaja u nedavnoj hrvatskoj prošlosti kao “teoloških mjesta” (*loci theologici*) Božjeg govora i prisutnosti njegova spasenja u našem vremenu i u ovom povijesnom trenutku, što je na tragu klasičnog teološkog nauka da Bog djeluje u konkretnoj ljudskoj povijesti.³ U tom kontekstu znatno težim od samog zamjećivanja znakova vremena čini se pitanje iznalaženja kriterija za razlikovanje i pravilno tumačenje tih raznolikih znakova koji nisu jasni ni jednoznačni. Autor

² Tako je na Teologiji u Rijeci održan Teološko pastoralni tjedan (19.-21. lipnja 1990.) o temi *Crkva i znakovi vremena danas*. No nije poznato jesu li izlaganja s toga skupa objavljena. Vidi također: Vl. Lončarević, *Akvarijanstvo i okultizam kao znakovi vremena*, u: OŽ XLIV (1989), str. 410-423.

³ Vidi: Ivan Fuček, *Znakovi vremena u današnjoj Europi kao izazov srednjoistočnoj europskoj teologiji*, u: OŽ XLVIII (1993), str. 255-285. Autor svojim člankom želi dati prinos raspravi o znakovima vremena. Na temelju ondašnjega povijesnog trenutka urušavanja komunizma, raspada bivše države i Domovinskog rata za neovisnost Hrvatske prepoznaje šest aktualnih događanja i težnji koje tumači kao svojevrzne znakove našega vremena.

pronalazi kod nekoliko hrvatskih teologa stanovite napatke bez pretenzije da ih sustavno posloži u određeni obrazac, svjestan da njegovo promišljanje u tom pogledu može pružiti tek nacrt daljnjoj teološkoj raspravi za teologiju znakova vremena.⁴ Fučekov poticajni prilog po mome mišljenju ostaje iz dva razloga u svome nastojanju ograničen. Prva je okolnost što ni sam Koncil nije razvio teološko vrjednovanje znakova nego je to prepustio istraživanju u pokoncilskoj teologiji. Drugo, naš autor zadaću čitanja i tumačenja znakova ne sagledava dovoljno u kontekstu ideje i programa Pastoralne konstitucije u kojoj ta teološka kategorija ima svoje pravo i iskonsko značenje kao inspirativna ideja za obvezu Crkvi da trajno spozna i razumijeva svoje vrijeme i donosi takoreći dijagnozu suvremenog svijeta kojemu posreduje Evanđelje. Taj nedostatak dobro otklanja Bonaventura Duda u svojem članku o znakovima vremena u koncilskoj raspravi.⁵ Duda pomno osvjetljuje jedan važan segment rasprave o tome izričaju na dva koncilna plenarna zasjedanja gdje se iz izlaganja nekoliko ključnih govornika egzemplarno vide primjedbe, nedorečenosti i zahtjevi koji su sa saborske govornice upućivani u odnosu na upotrebu sintagme znakovi vremena u uvodnom dijelu GS. Autor ponajprije ističe da je papa Ivan XXIII., pun nade i kršćanskog optimizma prema svijetu, u svojim dokumentima prvi u učiteljskom smislu upotrijebio izričaj znakovi vremena i time ga zapravo preporučio Koncilu.⁶ Zatim nam približava zanimljiv dio rasprave o uvodnim stavicama tzv. Trinaeste sheme, koja će na kraju dobiti ime

⁴ Usp. *Isto*, str. 283. Drugi dio članka posvećen je pitanju kriteriologije za prosuđivanje znakova, gdje Fuček u radovima nekolicine hrvatskih teologa (T. Šagi Bunić, B. Duda, I. Golub) pokušava iznaći određene kriterije za prosudbu, što ipak ostaje tek pokušaj.

⁵ B. Duda, "*Signa temporum – znakovi vremena*" u *koncilskoj raspravi*, u: Ratko Perić (a cura), *Homo et amicus Dei. Miscellanea in honorem Ioannis Golub, Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe, Pontif. Coll. Croato S. Hieronymi, Rome 1991.*, str. 254-273.

⁶ Vidi: B. Duda, *nav. dj.*, ovdje str. 254-257. Radi se o apostolskoj konstituciji kojom je sazvan II. vatikanski sabor *Humanae salutis – Spasitelj ljudskog roda* te o Papinoj enciklici *Pacem in terris – Mir na zemlji*. Govor Ivana XXIII. prigodom otvorenja Koncila *Gaudet mater ecclesia* ne spominje izričito znakove vremena, ali je misao prisutna u dvije temeljne smjernice ondje izrečene o razlikovanju između onoga što je "sam poklad vjere, ili istine, koje sadrži naša časna katolička nauka" i "načina na koji se one iznose" te o pristupu Crkve današnjemu svijetu gdje veli: "U današnje vrijeme se Kristovoj Zaručnici više sviđa da posegne za lijekom milosrđa, nego li da pogradi oružje strogosti." Vidi hrvatski prijevod govora u: *Vjesnik Đakovačke biskupije*, 1962., br. 11, str. 155-159, ovdje 157 i 158.

Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*. Posebno izdvaja četiri duža interventa iz kojih razabiremo kako su utjecajni koncilski oci doduše odreda podržali zadaću Crkve da proniče znakove vremena, ali su ukazivali na cijeli niz poteškoća s obzirom na nedostatak biblijsko-egzegetskog vrjednovanja samoga izričaja, isticali potrebu da se donesu načela za primjenu znakova vremena i zahtijevali izradu teološke kriteriologije za njihovo tumačenje. U svjetlu te spoznaje nezaobilazna je bila i kritika crkvenoga autoriteta "kako se i zašto događalo da tijekom vremena, osobito u minulim stoljećima, Crkva nije razumjela ili je kasno razumjela znakove vremena, što je bilo na veliku štetu njoj samoj i njezinu poslanju u ljudskom društvu".⁷ Premda se u tim prvim odlomcima donosi određena dijagnoza suvremenog svijeta, ipak je zbog prigovora i zamršenosti oko teološkog utemeljenja i obrazloženja znakova vremena i nemogućnosti da se Sabor dalje upušta u tu problematiku, izričaj u sljedećem nacrtu sheme bio ispušten. Na prijedlog bečkog nadbiskupa kardinala Franza Königa konačno je opet bio vraćen, uz jasniju završnu formulaciju samoga stavka br. 4., sa svom bogatom premda još posve nedorečenom teološkom perspektivom i značajnošću. Dudin članak vrijedan je prikaz jedne ključne iako kratke i završne faze u raspravi oko unošenja izričaja *signa temporum* na središnje uvodno mjesto dokumenta *Gaudium et spes*. Nakon toga je njegova sudbina kao uostalom i sudbina Pastoralne konstitucije prepuštena teologiji da ih proučava i oživotvoruje. U nedavnim epohalnim društvenim i političkim procesima nakon demokratskog preokreta pojedini hrvatski teolozi zamjećuju i prepoznaju različite znakove kao značajne izazove za Crkvu i kršćanske vjernike i tematiziraju ih na svoj način.⁸ No, osim dvaju spomenutih radova, naša se teologija u tom pogledu očito nije sustavnije bavila pitanjem znakova vremena; osobito se malo bavila pitanjem njihova teološkog tumačenja.

⁷ Duda navodi riječi pomoćnog biskupa iz Münstera H. Tenhumberga u koncilskoj raspravi, vidi: Isti, *nav. dj.*, str. 263. Dakako, spominjani su pritom pojedini kriteriji razlikovanja duhova (Uskrsnuli Krist, prisutnost Duha u Crkvi, osjetljivost za karizme itd.). No vrlo je kompleksno i zahtjevno pitanje njihove primjene na pojedine konkretne fenomene, da se vidi što je u njima poticajno i prihvatljivo, a što je upitno i nije u skladu s Evanđeljem.

⁸ Između brojne literature vidi primjerice: Ivan Koprek, *Pluralizam u Hrvatskoj – izazov kršćanima*, u: BS 66 (1996), str. 257-266; Drago Šimundža, *Demokracija: izazov, šansa i obveza za kršćanima*, u: BS 66 (1996), str. 267-283.

1.2. *Gaudium et spes* i spoznaja znakova vremena

Protekla obljetnica zaključivanja Koncila i prihvaćanja Pastoralne konstitucije kao specifičnoga i posljednjeg proglašenog dokumenta bila je poticaj da se bolje rasvijetli i sustavno prouči i spomenuta važna koncilski odrednica. Ako pod tim vidom pretražimo najnovije hrvatske teološke publikacije, valja nam se ponajprije osvrnuti na radove 45. Teološko-pastoralnog tjedna posvećenog četrdesetoj obljetnici završetka Drugoga vatikanskog sabora, na kojemu su retrospektivno sažeta koncilski očekivanja i smjernice, a potom opisana postignuća u njegovoj provedbi na pojedinim crkvenim područjima te ukazano na još neostvarene zadaće i aktualne izazove.⁹ Treba reći da se samo u jednom od spomenutih izlaganja kategoriji znakova vremena poklanja nešto više pozornosti i promatra se kao jedan od hermeneutskih principa tumačenja Koncila. Nedičko A. Ančić u posebnoj točki svojega članka podsjeća na biblijsko porijeklo tog izričaja, njegovo prihvaćanje u saborski tekst te na mjesta gdje se nalazi u dokumentima. Oslanjajući se na neke poznate autore, pokušava zatim odrediti glavne teološke značajke onoga što podrazumijevamo pod znakovima vremena i barem naznačiti neke kriterije za njihovu prosudbu.¹⁰ Autor međutim ne ulazi u daljnje analize izričaja. Premda u svome članku izričito ne spominje sam izričaj znakovi vremena, Stjepan Baloban prepoznaje takve fenomene u današnjim moralno-etičkim izazovima, osobito na području spolnog života i bioetike te socijalnog područja. Dočim je hrvatsko društvo na socijalnom području otvoreno za poticaje kršćana i Crkve, na području spolnosti, braka i bioetike vjernici sve teže prihvaćaju kršćansko moralno učenje, zaključuje autor.¹¹ Željko Mardešić doduše ne rabi izravno sintagmu znakovi vremena kad opisuje današnje duhovne težnje i traganja kao i sve ono što ljude trenutačno muči i zaokuplja. On pak u svjetlu evanđeoske poruke koja obasjava tu ljudsku stvarnost naznačuje kakvi bi trebali biti stavovi, odnosno odgovori ili lica Crkve poslani svijetu ususret i

⁹ Izlaganja deseterice predavača s toga skupa pod naslovom: *Četrdeseta obljetnica završetka Drugoga vatikanskog sabora: očekivanja – ostvarenja i izazovi* (25.-27. siječnja 2005.) objavljena su u *Bogoslovskoj smotri* 75 (2005), br. 3, str. 667-936.

¹⁰ N. A. Ančić, *Kako danas tumačiti i razumijevati Drugi vatikanski sabor*, u: *BS* 75 (2005), str. 667-686, ovdje 682-684.

¹¹ S. Baloban, *Moralno-etički izazovi četrdeset godina nakon Koncila*, u: *BS* 75 (2005), str. 793-815, ovdje 813.

na pomoć. Radi se, veli autor, o ponašanjima crkvene zajednice koja svijet na njoj treba prepoznati, a to su: Crkva siromaha i zapostavljenih, Crkva dobrote i milosrdne ljudskosti, Crkva nade i radosti, Crkva mirotvorstva, pomirenja i praštanja, Crkva dijaloga sa svijetom.¹² Slično se može reći i za tekst Valentine Mandarić i Ružice Razum o sadašnjoj pastoralno-katehetskoj praksi u svjetlu koncilskih očekivanja. Autorice su treći dio svojega članka naslovile riječima "Zadaci na koje obvezuje vjernost Drugome vatikanskom saboru (novi izazovi)" te među izazove ubrajaju devet različitih konkretnih zadaća i potreba na tom području crkvenoga djelovanja.¹³ Dakako, danas ima i općenito poznatih pokreta i usmjerenja u Crkvi, kao što su veliki globalni izazovi poput ekumenizma i međureligijskog dijaloga o kojima na spomenutom Teološko-pastoralnom tjednu svjedoče solidni radovi.¹⁴

Sličan znanstveni skup također o četrdesetoj obljetnici zatvaranja Koncila raspravljao je o temi "Gaudium et spes – Crkva i svijet". Polazeći od glavnih tema i sadržaja Pastoralne konstitucije, predavači su u deset izlaganja razmatrali međusobni odnos Crkve i današnjega svijeta.¹⁵ Neki od tih radova poslije su objavljeni u knjizi "Svijetu ususret" posvećenoj spomenutoj obljetnici GS.¹⁶ Samo dva autora pobliže se osvrću na ulogu i značenje *signa temporum*

¹² Ž. Mardešić, *Crkva i suvremeni svijet: današnje perspektive*, u: BS 75 (2005), str. 905-936, osobito str. 934-935.

¹³ V. Mandarić – R. Razum, *Pastoralno-katehetska praksa i saborska baština*, u: BS 75 (2005), str. 817-853, ovdje 834-851. Kao zadaće-izazovi navode se: prihvaćanje svojega vremena, utvrđivanje dijagnoze postojećeg stanja, dijalog *ad extra* i *ad intra*, obnova župe kao zajednice zajednica, reforma dosadašnjeg inicijacijskog itinerarija, veća sustavnost u vjeronauku i katezezi, kvalitetnija formacija pastoralnih djelatnika, kvalitetnije uključivanje laika u crkvene službe i vjerodostojnost Crkve.

¹⁴ U sklopu spomenutog Teološko-pastoralnog tjedna to su primjerice Jure Zečević, *Koncilski ekumenski zamah i današnja traženja*, u: BS 75 (2005), str. 855-873; Nikola Dogan, *Pristup religijskoj problematici na temelju saborskih smjernica i današnjega razvoja*, u: BS 75 (2005), str. 875-903.

¹⁵ Dvadeset deveti međunarodni znanstveni simpozij profesora teologije u organizaciji Katoličkoga bogoslovnog fakulteta održan je u Zagrebu 30. i 31. ožujka 2005. Na žalost njegovi radovi nisu objavljeni u posebnoj zborniku, samo su neki od njih, poslije prošireni i doručeni, ugledali svjetlo dana.

¹⁶ N. A. Ančić – T. Matulić (prir.), *Svijetu ususret. Hrvatska katolička teologija i teološki dijalog u Europi*, CUS, Split, 2007. Riječ je o Zborniku radova Europskog društva za katoličku teologiju – Hrvatske sekcije koji u svom prvom dijelu donosi šest najnovijih radova o konstituciji *Gaudium et spes*. Zastupljeni su sljedeći autori: Josip Grbac, Norbert Mette, Đuro Zalar, Tonči Matulić, Nela Gaspar i Jadranka Garmaz.

u Pastoralnoj konstituciji. Jadranka Garmaz toj temi posvećuje drugi kraći dio svojega rada usredotočujući se ponajprije na pitanje interpretacije znakova vremena u svjetlu Evanđelja.¹⁷ Iz njezina kratkog zgusnutog teksta koji se doimlje kao zbirka natuknica bez detaljnije razrade valja izdvojiti nekoliko zapažanja. Garmaz ističe primjerice da je pojam znakovi vremena po svojoj ulozi u GS postao princip teološkog tumačenja zbilje što uključuje i novu dimenziju identiteta Crkve i novu paradigmu za teologiziranje. Njezini se opisi znakova vremena oslanjaju osobito na H.-J. Sandera i zapravo su kratke i ne odveć precizne formulacije u smislu natuknica (signa temporum kao događaji koji zahtijevaju od teologije da ih tumači; nastaju u krizama i konfliktima vremena kao moguće prekretnice u smjeru porasta ljudskog dostojanstva i ljudskih prava, dakle u smjeru spasenja, itd.), pa nam ne otkrivaju nove aspekte naše teme.¹⁸ U tom je pogledu izdašniji Norbert Mette, koji je peti podnaslov u svojem tekstu naslovio riječima "Solidarnost s cijelim čovječanstvom i spoznaja 'znakova vremena'".¹⁹ Vrlo je koncizan kad obrazlaže potrebu ispitivanja znakova vremena te veli: Crkva koja želi biti bliska ljudima i među ljudima, mora osjećati, "nanjušiti" ono što se u tom svijetu događa. Jednako tako su mu istančani opisi izričaja znakovi vremena koje preuzima od nekoliko drugih teologa: Nije svaki događaj po sebi već znak vremena, nego fenomeni i pokreti većeg društvenog domašaja koji "usmjeruju prema dugoročnim promjenama shvaćanja i prakse". Čini mi se da su dobro pogođene i formulacije gdje za znakove vremena veli da su načini Božjeg djelovanja u povijesti u "kojima zabljesne stanovita povijesna novost Evanđelja"; ili pak da su događaji kao moguće prekretnice vremena "koji imaju moć promijeniti vrijeme u perspektivi utjelovljenja", napominjući da ih nije lako precizno pojmovno izraziti.²⁰ Osvrnemo li se zaključno na spomenute radove hrvatskih teologa, lako ćemo uočiti da Pastoralna konstitucija kao takva pa onda i kategorija znakova vremena kao princip razumijevanja toga koncilskog teksta kod nas još uvijek nisu sustavno obrađeni ni dostatno proučeni. Ta

¹⁷ Vidi: J. Garmaz, *Solidarnošću i služanjem ususret svijetu (GS, 1-4)*, u: N. A. Ančić – T. Matulić, *Svijetu ususret*, str. 157-176, ovdje 171-175.

¹⁸ Usp. *isto*, str. 71-73.

¹⁹ N. Mette, *Gaudium et spes – Pastoralna konstitucija pastoralnog koncila*, u: N. A. Ančić – T. Matulić (prir.), *Svijetu ususret*, str. 39-54, ovdje 49-53. Norbert Mette je profesor pastoralne teologije na Sveučilištu u Dortmundu.

²⁰ Usp. N. Mette, *isto*, str. 51-52.

činjenica ima još veću težinu ako se ima u vidu ono što s pravom primjećuje već spomenuti Mette: "Nakon što je Koncil s Pastoralnom konstitucijom izradio i prihvatio svoj temeljni dokument, trebao je zapravo iz perspektive koja je ovdje prihvaćena revidirati i sve svoje ranije dokumente."²¹ Ta je zadaća sagledavanja cjelokupnih prije donesenih tekstova Sabora iz perspektive GS ostavljena kao nalog i obveza teologiji, koju ona, ne samo kod nas, ni izdaleka još nije izvršila. Spomenuti se nedostatak mora nužno odraziti i na praktični odnos Crkve prema onome što podrazumijevamo pod aktualnim znakovima vremena kao konkretnim zadaćama i izazovima. Da teologija nema odveć sluha za *signa temporum* potkrjepljuje konstatacija Heinricha Friesa, koji u svome članku iz godine 1988. (naslovljen upravo tom sintagmom) veli: "Znakovi su vremena u Crkvi često promatrani kao suprotnost Evanđelju, i u teologiji ne igraju značajnu ulogu."²² Saborski su oci, međutim, bili čvrsto uvjereni da Bog djeluje u povijesti i da treba čitati znakove vremena preko kojih on progovara Crkvi.

2. NOVI POGLED NA MUKOTRPNU ZADAĆU

U povodu četiri desetljeća Drugoga vatikanskog sabora na njemačkom je govornom području objavljen cijeli niz značajnih osvrtâ, članaka i knjiga od presudne važnosti za daljnju prosudbu i aktualizaciju osobito pojedinih gotovo zapostavljenih koncilskih tema. Ta činjenica zacijelo ohrabruje, osobito imamo li u vidu da je Koncil najznačajniji crkveni događaj u 20. stoljeću, čiji program, smjernice i nakane ni danas nisu posve ispunjeni niti je skriveno blago njegovih tekstova dostatno otkriveno. Nove orijentacije koje je zadao Crkvi, toliko su duboke i obuhvatne da ih jedna generacija ne može teološki ostvariti, pravno pretočiti u nove strukture i pastoralno provesti u praksi. K tome se danas na crkvenom i društvenom području javljaju nove konstelacije i radikalizirani

²¹ N. Mette, *Die pastorale Konstitution über die Kirche in der Welt von heute*, u: F. X. Bischof – S. Leimgruber (Hg.), *Vierzig Jahre II. Vatikanum. Zur Wirkungsgeschichte der Konzilstexte*, Echter Verlag Würzburg, 2004., str. 280-296, ovdje 295.

²² H. Fries, *Zeichen der Zeit*, u: *Biotope der Hoffnung. Zu Christentum und Kirche heute*, hrsg. v. N. Klein – H. R. Schlette – K. Weber, Walter-Verlag Freiburg 1988., str. 13-22, ovdje 13. Ta tvrdnja i danas stoji. Vidi G. Ruggieri, *Zeichen der Zeit*, str. 67 (bilj. 30).

značajni procesi, na koje je Koncil mogao tek ukazati. U sklopu naše teme posebnu pozornost zavrjeđuju rezultati Međunarodnoga istraživačkog projekta objavljeni u monumentalnom djelu u pet svezaka pod naslovom *Herderov teološki komentar II. vatikanskog sabora*.²³ Za razliku od prvoga njemačkog prijevoda koncilskih dokumenata (objavljen kao prilog leksikonu LThK. E 1-3, 1967.-1968.), kojim se svima zainteresiranima brzo i na razumljiv način htjelo približiti rezultate koncilskog rada, prvi svezak nove Herderove edicije donosi dvojezično studijsko izdanje svih šesnaest dokumenata u latinskom izvorniku preuzetom iz službenog vatikanskog izdanja i s njemačkim dotjeranim prijevodom. Osim kazala biblijskih mjesta, popisa citiranih učiteljskih dokumenata, crkvenih tekstova i teoloških djela na koje se dokumenti oslanjaju, na kraju donosi vrlo opširan sustavni indeks klasičnih pojmova s područja vjere i teologije, što predstavlja znatno pomagalo za praktičnu upotrebu. Drugi, treći i četvrti svezak tog izdanja sadrži teološke komentare dokumenata oslanjajući se na dosadašnja proučavanja, ali sada s drukčijim pristupom. Naime, dosadašnji postojeći komentari koncilskih dokumenata i brojne publikacije o povijesti njihova nastanaka i o mukotrpnim fazama oblikovanja tekstova, otkrivaju karakter Koncila i njegovu dinamiku s idejno-teološkom pozadinom pojedinih tema koje su bile predmet rasprave. Ovaj se pak novi teološki komentar više usredotočuje na objašnjenje temeljnih koncilskih izričaja i odrednica te ih povezuje u jednu cjelinu teologije II. vatikanskog sabora, ne gubeći iz vida ni velike linije sučeljavanja između većine i manjine. Sada se zapravo propituje u kojoj mjeri ti tekstovi danas četrdeset godina poslije, mogu biti orijentacija Crkvi u modernom društvu osobito glede budućnosti ekumenizma i međureligijskoga dijaloga. Svi se komentari vode shemom od tri točke kao svojim zadanim obrascem: Polazište je teološki razvitak između I. i II. vatikanskog sabora koji se odražava u tendencijama i koncepcijama sadržanim u pojedinim predlošcima tekstova. Te teološke koncepcije određivale su i raspravu na samom Koncilu (A). Slijedi kritička prosudba pojedinih brojeva i poglavlja dotičnih dokumenata (B). Treći je dio komentara teološko i pastoralno vrjednovanje prvih ostvarenja u

²³ Izvorni naslov glasi: *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, hrsg. v. Peter Hünemann und Bernd Jochen Hilberath, Bd. I.-V., Herder Freiburg, 2004.-2005., (= HThK Vat. II. Bd. 1-5). Riječ je o teološkom istraživačkom projektu (1999.-2005.) pod vodstvom spomenutih profesora u Tübingenu.

provedbi smjernica i teškoća koje su se javile u recepciji Koncila (C).²⁴

Peti svezak Herderova komentara bavi se hermeneutskim pitanjima i donosi sveukupni pregled onoga što je Koncil načelno htio i programski započeo. S tog vidika danas, nakon četiri desetljeća provedbe njegovih nakana u promijenjenim crkvenim i društvenim okolnostima, stječemo produbljen pogled kako na sami Koncil tako i na mogućnosti i granice ostvarenja njegovih intencija, iščitavajući usmjerenja za teološko i pastoralno djelovanje; tako ovaj svezak predstavlja novi iskorak u koncilskim komentarima.²⁵ Iz tog sažetog pregleda njegovih različitih težišta koja je postavio, programa obnove, pastoralne orijentacije, *aggiornamenta* i osnovnih crta dosadašnje recepcije, iznova nam se otkriva dinamika Koncila i snaga njegove poruke Crkvi. Tek u svjetlu sagledanih temeljnih pitanja i osnovnih orijentacija svoje puno značenje i pravi domašaj dobivaju kako pojedinačni tekstovi tako i njihovi dijelovi. Otuda bolje shvaćamo i međusobnu povezanost svih koncilskih dokumenata zajedno, koji, premda su različite vrste, čine nerazdvojivu cjelinu temeljnih tekstova (*Textcorpus*).²⁶ Ono što su koncilski oci izričito postavili kao zadaću za budućnost, postaje stvarnošću i provjerava se tek u procesu svojega ostvarivanja u praksi i životu Crkve. Na sadašnjemu stupnju koncilске recepcije pastoralna perspektiva i tumačenje znakova iznova se nameću kao glavne hermeneutske smjernice.²⁷ Time su dakle najnovija proučavanja ukazala na temu kojom se posebno bavio Međunarodni simpozij u Tübingenu, čiji su radovi objavljeni u knjizi *Drugi vatikanski sabor i znakovi vremena*.²⁸ Spomenuti međunarodni skup kojim je istodobno

²⁴ P. Hünermann, *Vorwort*, u: HThK Vat. II. Bd. 2, str. VII-VIII.

²⁵ Naslov je sveska: *Die Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils: Theologische Zusammenschau und Perspektiven*, Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil V., hrsg. v. P. Hünermann und B. J. Hilberath, Herder Freiburg i. Br. 2006. (=HThK Vat. II. Bd. 5). Na projektu je sudjelovalo devet profesora teoloških disciplina, dvojica asistenata projekta i brojni vanjski suradnici.

²⁶ Vidi: P. Hünermann, *Einleitung*, u: *Die Dokumente des Zweiten Vatikanischen Konzils: Theologische Zusammenschau und Perspektiven*, str. 1. U nastavku Hünermann veli: "Problemi kojima se Koncil bavi nisu prolazna pitanja. Teološka rješenja koja nudi nisu brza patentna rješenja. Pitanja se bave temeljnim problemima, odgovori se sastoje u načelnim orijentacijama."

²⁷ Usp. P. Hünermann, *isto*, str. 2.

²⁸ Simpozij je održan na Katoličkomu bogoslovnom fakultetu u Tübingenu (od 4. –8. prosinca 2005.) a radovi su objavljeni pod naslovom: *Das Zeite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute*, hrsg. von Peter Hünermann, Herder Verlag, Freiburg, 2006.

obilježena obljetnica Koncila i završetak istraživačkog projekta, htio je odgovoriti na pitanje: Što je danas od koncila i njegovih tekstova ostalo neuvučeno ili previđeno, koji su novi izazovi i zadaće pred Crkvom i teologijom na početku trećega tisućljeća?²⁹ Očigledno produbljene spoznaje o Koncilu i sveobuhvatnije prosudbe njegove crkvene provedbe ukazuju na problem znakova vremena kao još nedovoljno proučeno i danas aktualno pitanje. Stoga je to spomenuto djelo za našu temu od iznimne važnosti. Nekoliko radova u prvom dijelu bavi se teoretskim razjašnjavanjem izričaja znakovi vremena a potom na njih ukazuju s globalnoga gledišta (iz perspektive pojedinih kontinenata) te iz regionalnog aspekta, imajući u vidu pojedinačne zemlje. U drugom dijelu knjiga donosi priloge koji daju kritički prikaz dosadašnje recepcije pojedinačnih konstitucija, a potom istražuju kako su koncilska usmjerenja pretočena u tekst *Zakonika kanonskoga prava* te u kojoj su mjeri do sada ostvarena na području ekumenskoga, međureligijskog i društvenog dijaloga Crkve. Za nas je od posebnog značenja osobito prvi dio knjige s najnovijim radovima o značenju znakova vremena i kriterijima njihova tumačenja u svjetlu aktualne rasprave o toj temi. Ovdje želim iznijeti glavne naglaske i nove momente s obzirom na utvrđivanje kriterija raspoznavanja znakova.

3. ZNAKOVI VREMENA NA KONCILU

Uvriježeno shvaćanje da se sintagma znakovi vremena u crkvenom govoru javlja tek u kontekstu pripreme i održavanja Drugoga vatikanskog sabora, nije točno. Na to ukazuje Giuseppe Ruggieri, jedan od vrsnih poznavalaca teologije pape Ivana XXIII. i pisac brojnih radova o toj problematici. Po njegovu mišljenju češća uporaba toga izričaja potvrđena je u crkvenom miljeu još u 19. st., osobito među nekim protestantskim piscima, a u prvoj polovici 20. st. i među katolicima, sa svrhom "da se označi pozitivni vid sadašnjosti kao mjesta na kojemu se može spoznati spasenje koje se događa".³⁰

²⁹ B. J. Hilberath – P. Hünermann, *Vorwort*, u: *Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute*, str. 9.

³⁰ R. Ruggieri, *Zeichen der Zeit. Gebrauch und Bedeutung einer christlich-hermeneutischen Chiffre der Geschichte*, u: *Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute*, str. 61-70, ovdje 61. Vidi također brojne radove o pitanju znakova tog autora koje navodi u literaturi. U izlaganju ove točke oslanjam se na njegovu misao.

3.1. Ivan XXIII.

Angelo Giuseppe Roncalli, poslije Papa Ivan XXIII., poznavao je spomenuti izričaj preko francuske teologije i upotrebljavao ga u svojim ranim spisima u značenju "kad se neki crkveni ili politički događaj vrednuje kao razlog nade u bolju budućnost za stvar Evanđelja".³¹ U tom se smislu izričaj znakovi vremena javlja u Apostolskoj konstituciji kojom Papa saziva Drugi vatikanski sabor: "Beznadne duše vide samo tamu, koja se nadvila nad lice zemlje. Mi međutim rado ponovno stavljamo sve svoje pouzdanje u Spasitelja našega, koji nije otišao iz ovoga svijeta i koji je On otkupio. Dapače upotrebljavajući preporuku Isusa da znamo razlikovati 'znakove vremena' (Mt 16,4), čini nam se, da vidimo usred tolike tame mnoge znakove, koji su uzrokom da se možemo dobro nadati za budućnost Crkve i čovječanstva."³² Taj pojam potom susrećemo na nekoliko mjesta u tekstu enciklike *Pacem in terris*. Na kraju svakoga od četiri njezina poglavlja pod naslovom "Znakovi vremena" navode se konkretni tadašnji globalni procesi koje Papa uočava. Najjasnije su imenovane tri takve pojave na kraju prvoga poglavlja: ekonomsko socijalni napredak radništva, ulazak žene u javni život i napredak u ostvarivanju socijalno-političke neovisnosti pojedinih država.³³

Postavlja se pitanje kako Ivan XXIII. shvaća taj izričaj i na što nas upućuje učiteljski kontekst u koji ga on smješta. Kao što to pokazuje primjer upotrebe sintagme znakovi vremena u sazivnoj konstituciji *Humanae salutis* (1961.) Papa je uvjeren u trajnu prisutnost Gospodinovu u povijesti i stoga posve svjesno napušta negativnu viziju modernog razvitka koja je dugo bila prisutna u Katoličkoj crkvi pa čak ušla i u neke njezine službene dokumente. On odbacuje pesimizam u procjeni modernoga svijeta i polazi od

³¹ G. Ruggieri, *nav. dj.*, str. 62.

³² Hrvatski prijevod u: *Vjesnik đakovačke biskupije*, 1962., br. 3, str. 35-37, ovdje 35.

³³ Pri ruci imam hrvatski prijevod enciklike *Pacem in terris - Mir na zemlji* u izdanju "Danice", Društva katoličkih svećenika u SR Hrvatskoj, Zagreb, 1963., str. 20-22. Često se previđaju ostala mjesta u enciklici gdje je riječ o znakovima vremena: osim mjesta na kraju drugoga poglavlja kao znakovi vremena u daljnjem se tekstu spominju: napredak u jasnijem određivanju ljudskih prava, jačanju svijesti dostojanstva čovjeka (str. 33); porast uvjerenja o rješavanju sukoba putem pregovora (str. 46-47); čuvanje i učvršćivanje mira među narodima, svečano priznanje temeljnih prava i odgovarajućih sloboda čovjeka u Općoj povelji o pravima čovjeka od Ujedinjenih naroda proglašenoj 1948. (str. 52-53).

drukčijeg shvaćanja ljudske povijesti koje je neodvojivo povezano s određenim optimizmom što ga valja shvatiti kao plod Papine teološke mudrosti.³⁴ Kategorija znakovi vremena ima zacijelo svoje biblijsko porijeklo, kristološku i eshatološku dimenziju. Kod nekih autora susrećemo je u apokaliptičkoj obojenosti ili s prognostičkim naglaskom. Ali je ipak kod njezine upotrebe najvažnija nakana. Ona se pak sastoji u tome da se posve priznaje povijesnost svijeta i Crkve pa onda sve ono što svijet zaokuplja mora naći odjeka i u Crkvi, barem kao pitanje koje se time postavlja.³⁵ U tom smislu izričaj znakovi vremena kod Ivana XXIII. stoji u tijesnoj povezanosti s drugim dvjema temeljnim značajkama njegova učiteljstva: programom *posadašnjerenja* (*aggiornamento*) i novim shvaćanjem *pastoralnog usmjerenja* učiteljske službe. Sva tri se pojma međusobno i pojašnjavaju, što je ovdje moguće tek naznačiti.³⁶ Evanđelje i povijest su nerazdvojivo povezani upravo posadašnjnjem. Posadašnjjenje nije modifikacija na području crkvenog nauka ili prilagodba duhu vremena, nego spremnost i otvorenost u traženju obnovljenog i produbljenog oživotvorenja vjere u aktualnoj situaciji. U navještaju se mora događati uvijek novi izričaj Evanđelja. A posadašnjjenje je nužna konzekvencija pastoralnog karaktera učiteljstva. Izraz pastoralni kod Ivana XXIII. dobiva posve drugo značenje od onoga kako se uobičajeno shvaćalo u Crkvi, a djelomice se još uvijek shvaća. Ne radi se o pukoj primjeni jednog za vazda utvrđenog nauka vjere u praksi i dušobrižništvu Crkve. Riječ je, štoviše, o razlikovanju u samom pastoralnom djelovanju, jer i način navještaja vjere (njezina relacionalnost prema naslovnicima), bitan je moment samog nauka. Taj novi vid između sadržaja vjere i njegove jezične aktualizacije iščitavamo osobito iz ključnih mjesta u Papinim dokumentima. Potrebno je da se sigurna i nepromjenljiva nauka "tako istražuje i izlaže, kako to zahtijevaju naša vremena", veli on, da bi potom izrekao onu često spominjanu i glasovitu formulaciju: "Drugo je, naime, sam poklad vjere (*depositum fidei*), ili istine, koje sadrži naša časna katolička nauka, a drugo je opet način na koji se one iznose, no ipak istim smislom i istim riječima. Na ovaj način izlaganju će trebati posvetiti najviše pažnje i strpljivo na njemu raditi, bude li trebalo. Morat

³⁴ Usp. G. Ruggieri, *nav. dj.*, str. 63 i tamo bilj. 6.

³⁵ Misao je preuzeta od Y. Congara, usp. G. Ruggieri, isto.

³⁶ Vidi više o tome: N. Klein, *Aggiornamento und "Zeichen der Zeit"*, u: Visionen des Konzils, hrsg. v. G. Fuchs – A. Lienkamp Lit Verlag Münster, 1997., str. 27-50; N. Mette, *Gaudium et spes – Pastoralna konstitucija pastoralnoga koncila*, (vidi bilj. 19), str. 39-54, ovdje 40-41.

će se uvesti oni načini izlaganja, koji više odgovaraju učiteljstvu - kojemu je služba ponajviše pastirska.”³⁷ Odnos između poklada vjere i njezina jezičnog izričaja ne odgovara ontološkom odnosu između supstancije i akcidenca, nego odnosu između značenja (*significatum*) i označenoga (*significans*), napominje Ruggieri.³⁸

3.2. Znakovi vremena u koncilskim dokumentima

Drugi vatikanski sabor prihvatio je izričaj znakovi vremena i uveo ga u svoje tekstove pa ga koristi u dokumentima na četiri mjesta izričito, a spominje još nekoliko puta neizravno u različitim srodnim izrazima. Biblijski poticaj za to pronalazi u Isusovim riječima: “Pristupe k njemu farizeji i saduceji. Iskušavajući ga, zatraže da im pokaže kakav znak s neba. On im odgovori: ‘Uvečer govorite: Bit će vedro, nebo se žari. A ujutro: Danas će nevrijeme, nebo se tamno zacrvenjelo.’ Lice neba znate rasuđivati, a znakove vremena ne znate. Naraštaj opak i preljubnički znak traži, ali mu se znak neće dati doli znak Jonin” (Mt 16,1-4; Lk 12,54ss). Općenito je prihvaćeno polazište da se tim izričajem označavaju događaji širega društvenog značenja ili pojedini pokreti koji izazivaju, provociraju, uznemiruju. To je ujedno i sve što u tom pogledu vrijedi kao neosporno. Koncil ne ulazi u egzegetsko tumačenje te biblijske sintagme niti donosi neka posebna pravila ili naputke kojih se valja držati da bi Crkva ispravno prosuđivala *signa temporum*, iz njih iščitavala pitanja koja sadržavaju i u njima prepoznala svoju aktualnu zadaću.³⁹ Ipak, iz njihove upotrebe na spomenutim mjestima, osobito u GS, dade se uočiti pokoja naznaka za teološko tumačenje.⁴⁰ Ponajprije Pastoralna konstitucija *Gaudium et spes*

³⁷ Ivan XXIII, *Govor na otvaranju Drugoga vatikanskog sabora (Gaudet Mater Ecclesia)*, u: Vjesnik đakovačke biskupije 1962., br. 11, str. 157. Ako se ima na umu da je Papa za ovaj nagovor ostavio cijeli niz pripremljenih nacrti i tekstova koji su dostupni i ako se pogledaju prijevodi na druge jezike, onda se uočavaju nepreciznosti u hrvatskom prijevodu. Primjerice, u navedenom citatu umjesto “no ipak istim smislom i istim riječima” točnije je “u istom smislu i istome značenju”.

³⁸ Usp. G. Ruggieri, *nav. dj.*, str. 63-64.

³⁹ Mt pritom ima u vidu farizejski zahtjev za znakom i ukazuje na znak Jonin misleći na Isusova čudesa, Lk pak vrijeme (*kairos*) usredotočuje na Isusovu osobu u kojemu Božje spasenjsko vrijeme danas započinje. Usp. A. Wollbold, *Znakovi vremena*, u: LThK, (2001), sv. 10, st. 1403.

⁴⁰ S obzirom na kontekst rasprave o tom izričaju i njegovu prihvaćanju u Pastoralnu konstituciju, vidi već spomenuti članak B. Dude (bilj. 5).

naglašava dužnost Crkve "da u svako vrijeme ispituje znakove vremena i tumači ih u svjetlu Evanđelja. Tako će onda moći na način kako odgovara svakom naraštaju, odgovoriti na vječna ljudska pitanja o smislu sadašnjega i budućeg života i o njihovu međusobnom odnosu. Treba, dakle, upoznati i shvatiti svijet u kojem živimo, njegova očekivanja, težnje i često dramatičan značaj" (GS 4). Iz toga temeljnog teksta za našu temu proizlazi dakle jedan od hermeneutskih elemenata, a to je dužnost da se ljudska pitanja, traženja i potrebe u svjetlu evanđelja istražuju i prosuđuju. Crkva u sve bržim socijalnim promjenama ne smije čekati i kasniti, nego mora prosuđivati pa makar njezini sudovi u pojedinim pitanjima imali karakter privremenosti. Dekret o službi i životu prezbitera ukazuje na daljnju zadaću: "[Svećenici] treba da laike rado saslušaju i da njihove želje bratski ocjenjuju, priznaju njihovo iskustvo i mjerodavnost na različitim područjima ljudske djelatnosti, da bi tako mogli zajednički s njima razabirati znakove vremena" (PO 9). Time se onom prvom napatku pridodaje druga značajka, naime, da zamjećivanje znakova vremena na neki način mora uslijediti zajedničkom suradnjom između svećenika i laika.⁴¹ S obzirom na znakove vremena, Dekret o apostolatu laika zamjećuje pojačani i neodoljivi smisao za solidarnost u današnjemu svijetu: "Između znakova našeg vremena treba posebno istaći nesavladivi i stalno rastući osjećaj solidarnosti svih naroda, koji apostolat laika mora razviti i preobraziti u iskrenu i zbiljsku želju za bratstvom" (AA 14). Napokon, Dekret o ekumenizmu potiče katoličke vjernike na živu zauzetost u ekumenskim nastojanjima: "Stoga ovaj Sveti Sabor potiče sve katoličke vjernike da se, spoznavši znakove vremena, radišno uključe u djelo ekumenizma" (UR 4). Iz ova dva zadnja mjesta jasno raspoznajemo poziv i poticaj na praktično djelovanje. Sažmemo li dosad rečeno, može se, prema Ruggieriju, govoriti o tri koncilski napatka: tumačenje znakova vremena treba se događati zajedničarski, u svjetlu Evanđelja, i treba poticati na odgovarajuću praksu.⁴² Spomenute smjernice doimlju se međutim gotovo općenito poznatima i daleko su od jedne razrađene hermeneutske koncepcije koja je Crkvi potrebna i na koju se može osloniti u provođenju svoje neosporne zadaće prosuđivanja u susretu s višeznačnim i stalno drukčijim izazovima. Radi cjelovitosti koncilskog stava valja ipak navesti i još neka mjesta u dokumentima koja naš autor ne spominje, a

⁴¹ G. Ruggieri, *Zeichen der Zeit*, str. 64.

⁴² G. Ruggieri, *nav. dj.*, str. 65.

važna su za shvaćanje uloge znakova vremena. U konstituciji o liturgiji Koncil veli: "Nastojanje oko gajenja i obnove svete liturgije s pravom se smatra znakom providnosnog Božjeg djelovanja u naše doba kao prolaz Duha Svetoga kroz njegovu Crkvu" (SC 43). Očito dakle mogu postojati i znakovi regionalnog značenja, kao što je nekoć bio liturgijski pokret. Još značajnije mjesto nalazi se u GS br. 11, koje ističe okrenutost Crkve svijetu i svjetlo vjere kao formalni kriterij pomoću kojega ona raspoznaje poruku Duha Božjega: "Božji narod, pokretan vjerom kojom vjeruje da ga vodi Duh Gospodnji koji ispunja svijet, trudi se da u događajima, potrebama i željama koje dijeli s ostalim ljudima našeg vremena razabire koji su u tome istinski znakovi Božje prisutnosti i Božjih nakana. Vjera, uistinu, sve stvari rasvjetljuje novim svjetlom." I konačno, navještaj prilagođen shvaćanju ljudi uzdiže se na razinu "zakona evangelizacije", kad se veli da Crkva Kristovu poruku treba izraziti različitim pojmovima, kako bi Evanđelje prilagodila shvaćanju svijtu, tj. da u procesu tumačenja ima u vidu i situaciju (pastoralno mjesto) u kojoj se Evanđelje naviješta. "Taj prilagođeni način naviještanja objavljene riječi mora ostati zakon svake evangelizacije" (GS 44).

4. DANAŠNJA TUMAČENJA KATEGORIJE ZNAKOVA VREMENA

S obzirom na izazovne znakove naše sadašnjosti, susrećemo se s osnovnom i trajnom poteškoćom kako na njih pružiti pravi odgovor vjere. K. Lehmann s pravom ukazuje na svu složenost te nezahvalne, ali životno važne zadaće: "Signali vremena često su nametljivi i bučni. Sa svojim kričavim glasovima prijete sve drugo nadvikati. A znakove Božje i njegove riječi lako je previdjeti. Većinom su neupadljivi tragovi koji se mučno otkrivaju. Stoga valja naučiti čitati tragove na njivi vremena i uvijek ih iznova uvježbavati. Dijagnostički pogled i dar razlikovanja moraju se na nov način dopunjavati, a da se ne poistovjete."⁴³ Crkvi je potrebna i proročka osjetljivost i teološka kompetentnost da bi bila sposobna spoznati mogućnost Božje prisutnosti, njegove planove i djelovanja u današnjim društvenim događanjima. Ta temeljna zadaća Crkve

⁴³ K. Lehmann, *Neue Zeichen der Zeit. Unterscheidungskriterien zur Diagnose der Situation der Kirche in der Gesellschaft und zum kirchlichen Handeln heute*, str. 25.

pokazuje se osobito značajnom i hitnom u svjetlu najnovijeg proučavanja recepcije Pastoralne konstitucije GS. Na primjeru dvojice suvremenih teologa može se pokazati kako se na tom tragu danas pokušava konkretnije i cjelovitije sagledati problematika znakova i do kojih se pritom hermeneutskih i kriterioloških elemenata dolazi.

4.1. Znakovi vremena: "kršćansko-hermeneutika šifra povijesti" (G. Ruggieri)

Već spomenuti G. Ruggieri napominje da je na saborskoj raspravi bilo oklijevanja i dvojbi glede znakova vremena. Neki su ih shvaćali u sociološkom smislu kao značajke određenoga povijesnog razdoblja, drugi su isticali njihovo teološko značenje kao znakova preko kojih je Bog nazočan u ljudskoj povijesti. M.-D. Chenu zacijelo slovi kao najznačajniji teolog s obzirom na proučavanje tog izričaja i najutjecajniji za njegovo prihvaćanje u dokumente Drugoga vatikanskog sabora. On ustvrđuje: "Nije vrijeme kao takvo znak nego ljudska zbilja ukoliko u određenom povijesnom kontekstu ljudski postaje svjesnom." Chenu je znakove smatrao bazičnom kategorijom i u njima vidio imanentnu pripremu za Evanđelje (*preaeparatio evangelica*), koja se ipak može priznati samo vjerničkim zamjećivanjem.⁴⁴ Do poteškoća u shvaćanju znakova vremena došlo je ponajprije zbog nedostatka hermeneutike povijesti koja je koncilskim ocima bila slabo poznata, a i teološka antropologija se tek ugrađivala u početne odlomke Konstitucije *Gaudium et spes*. Stoga je dublje rasvjetljivanje i pomnije proučavanje problema povezanih uz izričaj *signa temporum* prepušteno pokoncilskom vremenu. Kako smo vidjeli, ta je tema međutim u pokoncilskoj recepciji, uz određene iznimke, ipak ostala nezapažena.⁴⁵

⁴⁴ G. Ruggieri, *nav. dj.*, str. 66. Vidi inače još uvijek standardni tekst za našu temu: M.-D. Chenu, *Les signes des temps*, u: *Nouvelle Revue Théologique* 87 (1965), str. 29-39.

⁴⁵ Vidi: Kuno Füssel, *Die Zeichen der Zeit als locus theologicus*, u: *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 30 (1983), str. 259-274; Rino Fisichella, *Segni dei tempi*, u: *Dizionario di teologia fondamentale*, a cura di R. Fisichella, Cittadella editrice, Assisi, 1990., str. 1107-1115. Kod ovih autora nema zapravo nekih značajnijih pomaka u sustavnom proučavanju kriterija za prosudbu znakova vremena.

Nije se teško složiti s tvrdnjom da je jedna od temeljnih značajki koncilskog procesa bilo teologalno iskustvo Božjega samopriopćivanja i njegove nazočnosti u ljudskoj povijesti. Koncil je providnosni događaj, snažno očitovanje Duha u Crkvi Božjoj na njezinu povijesnom putu. Ako se u tom kontekstu promatra pitanje teologije znakova vremena, onda spoznavanje znakova ne spada u teološku refleksiju, nego u teologalno iskustvo crkvene zajednice, smatra Ruggieri.⁴⁶ Kao indiciju za tu svoju tvrdnju uzima činjenicu kako je u pokoncilskoj Crkvi Latinske Amerike aktualizirano pitanje siromašnih i potlačenih u odnosu na evanđeosku poruku o kraljevstvu Božjemu. Na Koncilu se naime jedna značajna skupina saborskih otaca zalagala da se tema Crkve siromašnih uzme kao okosnica koncilskih rasprava o Božjem narodu. Međutim, većina biskupa nije prepoznala važnost ove teme pa je ona praktično ostala bez odjeka osim što je kratki tekst o tome ušao u Konstituciju LG br. 8,3, ali je to pitanje ostalo marginalno i spada u jednu od zaboravljenih tema u Zapadnoj crkvi. Problem siromaštva ipak su prepoznale crkvene zajednice u Južnoj Americi. Autor se zato s pravom pita: nije li nepostojanje teologije znakova vremena u zapadnoj teologiji istodobno znak nedostatka teologalnog iskustva u zapadnoj Crkvi? Na kraju zaključuje da zamjećivanje znakova vremena spada ponajprije u teologalna iskustva crkvene zajednice, a teologija ta iskustva može samo pratiti i usmjeravati, no ne može ih nadomjestiti.

U tom smjeru ide i nekoliko autorovih sustavnih zapažanja o hermeneutici znakova vremena. Pitamo li pod kojim uvjetima može danas kršćanska zajednica iskusiti Božje priopćivanje i njegove planove u svojoj konkretnoj povijesti, valja reći da su to oni isti koji su prakršćanskoj zajednici omogućili da u Isusu prepozna glavni znak prisutnosti Kraljevstva Božjega. Isusa se ne može spoznati kao Božjeg spasitelja osim u Duhu Svetomu (1 Kor 12,3).⁴⁷ Iz toga proizlazi da u Crkvi postoje samo dva subjekta za razumijevanje znakova vremena, kršćanin pojedinac koji ima Duha i zajednica okupljena na liturgijsko slavlje otajstva vjere. U tom je smislu shvaćanje znakova vremena zacijelo "Duhom omogućena kreativna spoznaja zbilje koja nam omogućuje nov način mišljenja i prakse".⁴⁸ Dosljedno tome može se zaključiti

⁴⁶ G. Ruggieri, *nav. dj.*, str. 67.

⁴⁷ Isti, *nav. dj.*, str. 68.

⁴⁸ Isti, *nav. dj.*, str. 69.

da će hermeneutika znakova vremena, među kršćanima biti u onoj mjeri teološki izgrađena i prepoznatljiva koliko je ponajprije snažna i autentična liturgijska praksa pojedine crkvene zajednice. S obzirom na tumačenje znakova vremena danas se povijest priznaje kao *locus theologicus proprius*. Za razliku od tradicionalnog vrjednovanja ljudske povijesti u klasičnoj nauci o *loci theologici* gdje je bila u skupini posuđenih mjesta (ljudski razum, filozofi, ljudska povijest), ona se sada ubraja u skupinu bitnih mjesta za tumačenje vjere. I liturgiju, prema našem autoru, valja ubrojiti u jedno od klasičnih teoloških mjesta. "Liturgijsko slavlje je istinsko mjesto na kojemu se cijela Crkva (od Pisma do spomena vlastite povijesti) skuplja u jedinstvu svih njezinih instancija da doživljenu zbilju iskusi kao ponuđeno spasenje u Kristu po Duhu Svetomu".⁴⁹ Premda ima i drugih mogućih mjesta iskustva Boga u povijesti, tek preko liturgijskog slavlja Crkve ona se mogu 'pretvoriti' u znakove Božje prisutnosti. Liturgijsko jedinstvo svih teoloških mjesta može se ostvariti ako se pojedini *loci* ne shvaćaju i prakticiraju kao međusobno odijeljene instancije argumentacije, nego kao sustav živog crkvenog organizma u kojemu pojedinačni *loci theologici* označavaju komponente koje daju svjedočanstvo i svjedoče istinu. U tom smislu i teologija svojom kompetentnošću i kritičkom racionalnošću pripomaže raspoznavanju znakova vremena. Svaka doživljena stvarnost pa i iskustvo zla i patnje nije sama po sebi znak vremena, ali može postati iskustvom spasenja koje se događa ako postoje uvjeti teologalnog iskustva snagom događaja Krista koji se iz ljubavi ponizi i za nas predade samog sebe (Ef 2,1-11). Osnovna je pretpostavka svakog čitanja znakova, prema Ruggieriju, dakle iskustvo Boga kod pojedinog kršćanina i u crkvenoj zajednici, bez čega nema osjetljivosti na znakove. Temeljni kriterij razlikovanja je kristološki.

4.2. Kriteriji razlikovanja znakova vremena (Ch. Theobald)

Nešto drukčiji pristup našoj temi pokazuje Christoph Theobald, koji polazi od znakova vremena kao temeljne okosnice u Konstituciji

⁴⁹ Isto. U vezi s tim dobro primjećuje P. Hünermann. Govoreći o postmodernim teologijama (naziv označuje svežanj suvremenih teoloških nacrti nastalih 80-ih godina 20. st.), on veli da njima – povrh klasičnih - treba prošireni broj *loci alieni* da izgrade vlastiti povijesni identitet vjere i da ga obrazlože. Vidi: P. Hünermann, *Gestern und Heute*, u: Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute, str. 29-60, ovdje 59.

Gaudium et spes da bi ukazao na određene granice i prepreke koje proizlaze iz neusklađenosti te kategorije sa ostalim dijelovima GS i drugih dokumenata te naveo neke kriterije za raspoznavanje znakova.⁵⁰ U *Gaudium et spes* došlo je do obrata klasičnog odnosa između dogme i navještaja, što je potaknuo već papa Ivan XXIII. Sada se pastoralni odnos (relacionalitet) između navještaja poruke i njezina naslovnika ne smatra više sporednim, nego bitnim za sadržaj vjere jer je u proces tumačenja vjere uključena kako poruka Evanđelja tako i samo mjesto i vrijeme primaoca poruke. Tako je barem načelno prevladan tradicionalni odnos dogmatike i praktične primjene vjere u pastoralu u korist novog odnosa što ga Ivan XXIII. naziva pastoralnost dogme.⁵¹ Time se ozbiljno shvaća povijesnost kršćanstva, a teologija znakova vremena ima ulogu načina postupanja u teološkoj analizi stvarnosti što se odvija prema poznatom obrascu: promatrati, prosuditi, djelovati. Theobald kao odlučujuću točku i na neki način revolucionarnu novost u tom dijagnostičkom procesu tumačenja vidi međusobni utjecaj “u kojemu Evanđelje (GS 4) ili vjera (GS 11) omogućuje tumačenje ‘znakova vremena’, a obrnuto, pak, slušanje, razlikovanje i tumačenje raznolikih govora našega vremena vode k tome da bi se ‘objavljena istina mogla uvijek dublje uočiti, bolje shvatiti i prikladnije izložiti’ (GS 44)”.⁵² Iz toga proizlazi nerješiva napetost između univerzalnog širenja Evanđelja, s jedne strane, i uvažavanja pluralnosti socio-kulturnih posebnosti različitih naroda i kultura u jednoj Crkvi, s druge strane. Međusobno prožimanje poruke i primatelja s njegovim topološkim i kairološkim uvjetovanostima u procesu navještaja poruke nema samo eklezijalne vidike nego nas vodi do spoznaje s dalekosežnim posljedicama, naime, “da istina nije jednostavno nadvremenski dana, nego je dostupna samo u kulturalnom procesu tumačenja i razlikovanja duhova”.⁵³ Imajući to u vidu, naš autor ukazuje na određene granice i nedorečenosti Pastoralne konstitucije, gdje su tek otvorena i postavljena krupna

⁵⁰ Christoph Theobald, *Zur Theologie der Zeichen der Zeit. Bedeutung und Kriterien heute*, u: *Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute*, str. 71-84 (vidi bilj. 28).

⁵¹ Opširnije o tome vidi u komentaru povijesti recepcije *Gaudium et spes*: H.-J. Sander, *Der Ortscharakter der Wahrheit als neuralgischer Punkt der Rezeption von GS*, u: *HThK Vat. II*, Bd. 4, str. 835-864.

⁵² *Isti, nav. dj.*, str. 72-73.

⁵³ *Isto*. Da je to itekako problematično, vidi se prema autoru na primjeru rasprave o indijskoj kristologiji.

pitanja na koja valja mukotrpno tražiti odgovore. Primjerice, tek pri kraju izrade dokumenta GS, uveden je pojam relacionaliteta u procesu tumačenja i navještaja Evanđelja koji zauzima bitno značenje, a ostao je neusklađen s ostalim dijelovima teksta. Drugo, pobliže se ne razrađuju i ne promišljaju implikacije što proizlaze iz zadaće opažanja i tumačenja znakova vremena i dotiču teološke pretpostavke samoga shvaćanja objave. "Božansko samoočitovanje postoji samo u povijesno-kulturalnoj recepciji, a istodobno je zbog univerzalnosti kao oznake biblijskog pojma Boga upućeno na druge i ovisno o njihovoj tajni."⁵⁴ I tu je Koncil usklađivanje i povezivanje pojedinih misaonih cjelina ostavio kao zadaću pokoncilskoj recepciji.

Što se tiče još nerazjašnjenih teoloških prepreka u Konstituciji *Gaudium et spes*, Theobald - oslanjajući se na Rahnera - kao primjer iznosi tradicionalno shvaćanje Božje objave, gdje se veli da je ona završena i da je Crkvi sasvim dostatna. S druge se strane, pak, pokazuje da Crkva ne može živjeti samo od Božje objave bez poznavanja situacije u kojoj se Crkva nalazi te se mora uvijek iznova baviti analizom dotičnog vremena. Autor se pita ne mora li se dosljedno tome ova spoznaja o relacionalnosti poruke primijeniti i na same početke novozavjetne objave pa "odnos između Isusa, njegovih suvremenika i svih mogućih slušatelja kao i 'topološku' i 'kairološku' ukorijenjenost tih odnosa uključiti u shvaćanje objave".⁵⁵ Samo prepoznavanje rassetoga Mesije u današnjim znakovima postalo je zbog kompleksnosti sadašnjega društvenog trenutka još složenije i teže. Kao i u Novom zavjetu, i nama je potrebno iscjeljenje od predrasuda i zaslijepljenosti.

Theobald vidi kod Ruggierija jedno od polazišta za teološku kriteriologiju znakova koje on naziva povijesno-teološkom ili kairološkom koncepcijom. Središnji kriterij tumačenja jest kristološki. Povijest je načelno tajnovita i zagonetna, a vjera je ljudski čin kojim čovjek daje mjesta Bogu u svojoj povijesti te spoznaje i priznaje njegov dolazak u znakovima. Drugu koncepciju za tumačenje znakova s topološkim naglaskom pronalazi kod H.-J. Sandera, koji znakove shvaća kao serije mjesta "na kojima prikaz Evanđelja nalazi kristalizacijske jezgre".⁵⁶ Pogledom na

⁵⁴ Ch. Theobald, *nav. dj.*, str. 74.

⁵⁵ Isti, *nav. dj.*, str. 76.

⁵⁶ Ch. Theobald, *nav. dj.*, str. 79. H.-J. Sander je razvio svoje shvaćanje znakova u opširnom komentaru Pastoralne konstitucije *Gaudium et spes* u: HThK Vat. II. Bd, 4, str. 583-886, osobito 715-724.

Novi zavjet obje su koncepcije legitimne i međusobno povezane. S obzirom na kompleksnu situaciju i epohalne promjene, Crkva je kod analize sadašnjeg vremena nužno upućena na pomoć drugih humanističkih znanosti. Ona dakle proširuje broj svojih *loci theologici* izvan onih klasičnih. No pritom Crkva ne pruža samo pomoć u razlikovanju duhova nego i osobito svjetlo i snagu (GS 10) ili spasonosne sile (GS 3). Time se misli na utjecaj Duha koji je, prema Rahneru, formalni kriterij, a sastoji u tome da Crkva ima snage poduzimati analizu sadašnjega vremena, da smogne hrabrosti suočavati se sa spoznajama koje su za nju nepovoljne te da je sposobna u dijagnozi stanja prepoznati one izazove koji joj posreduju "karizmatski zov Duha da donese vlastite odluke i napatke".⁵⁷ I sam Theobald navodi na kraju tri teološka kriterija s kojima valja pristupiti znakovima i tumačiti ih, ističući time tri aspekta same kršćanske vjere koja je zapravo gledana iz današnje perspektive moderniteta kao slobodan, osoban i cjelovit čin, znak vremena: prvo, vjera kao mesijanski znak pa makar ne bila uvijek izričita i rađala se, kao u Evanđelju, tek u susretu s Isusom; drugo, vjera kao čin praktičnog suprotstavljanja individualnoj i društvenoj bolesti, nedaćama i zlu; treće, vjera koja se prepoznaje po dobrim plodovima.

5. NOVI I STARI ZNAKOVI VREMENA – POTICAJI ZA DJELOVANJE

Postoje stari i novi znakovi vremena, koji obilježavaju i pro-žimlju neko razdoblje i prisutni su na globalnoj razini ili imaju samo regionalno značenje. Ima starih znakova koje danas sagledavamo iz promijenjene perspektive. Postajemo sve svjesniji i nekih fenomena i procesa svojstvenih osobito pojedinim kontinentima unatoč različitosti njihovih kultura i tradicija.⁵⁸

⁵⁷ Ch. Theobald, *nav. dj.*, str. 80. Citat je preuzet iz: Karl Rahner, *Zur theologischen Problematik einer "Pastoralkonstitution"*, u: Schriften zur Theologie, (Benziger Verlag 1967.), 8, str. 613-636, ovdje 631.

⁵⁸ O današnjim znakovima vremena iz kontinentalne perspektive vidi: Carlos Schickendantz, *Zeichen der Zeit heute aus lateinamerikanische Perspektive*, u: Das Zweite vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit heute, str. 163-180; Gilles Routhier, *Zeichen der Zeit in Nordamerika*, u: Isto, str. 181-195; Francis X. D'Sa, *Die Zeichen der Zeit aus indischer Sicht*, u: Isto, str. 196-206; Elochukwu Uzukwu, *Afrikas Zeichen der Zeit*, u: Isto, str. 207-225; Martin Kirschner, *Die Zeichen der Zeit im Blick der Europäer*, u: Isto, str. 226-239.

Na tragu koncilske raščlambe položaja čovjeka u suvremenom svijetu (GS 4-10) H. Fries navodi osam istaknutih znakova, kojima pridodaje neke iz svojega, kasnijeg vremena: fenomen ateizma kao "vrlo ozbiljne pojave našega vremena"(GS 19), pitanje čovjekova dostojanstva i njegovih prava, težnja za mirom i pravednošću, težnja za jedinstvom ljudskog roda, pitanje odgovornosti s obzirom na tehnički i znanstveni napredak, slogan "Krist da – Crkva ne", dijalog Crkve sa svjetskim religijama, dijalog Crkve sa suvremenim svijetom.⁵⁹ P. Hünermann ponovo iščitava koncilski opis situacije čovjeka u odnosu na današnje procese i konstelacije, gdje pronalazi znakove kontinuiteta, ali i značajne razlike u usporedbi s našim sadašnjim iskustvom. "Pogledamo li izričaje GS 4 na početku 3. tisućljeća, onda se pokazuje da se nastavljaju spomenute ambivalencije, ali su dobile nove konture. Promjena epohe koju su koncilski oci dijagnosticirali, nastavlja se sve većom brzinom. Primjereno tome, produbljuje se pogođenost ljudi tom transformacijom koju oni ostvaruju. To zaoštavanje se očituje i po sloganima koji označavaju novu situaciju."⁶⁰ Među njima su s obzirom na našu temu osobito značajni pluralizam i individualizam na području morala i pitanja istine te globalizacija, prema kojoj je odnos postao oprezniji i kritičniji. Neki autori svrstavaju teroristički napad od 11. rujna 2001. u SAD-u među znakove sadašnjega vremena. Taj zastrašujući čin s globalnim značenjem potaknuo je široku raspravu o odnosu religija prema nasilju i demokratskom poretku te pospješio kršćansko-muslimanski dijalog.⁶¹ Pitanje međureligijskog dijaloga kao novog i nezaobilaznog znaka vremena za Crkvu postalo je u novije vrijeme predmetom pojačanog zanimanja i dubljeg istraživanja i kod nekih

⁵⁹ H. Fries, *Zeichen der Zeit*, str. 18-22.

⁶⁰ Peter Hünermann, *Gestern und Heute. Eine kontrastierende Relecture der Situation des Menschen in der heutigen Welt (GS 4-10)*, u: Das Zweite Vatikanische Konzil und die Zeichen der Zeit, str. 29-60, ovdje 32.

⁶¹ Vidi: Raymond Schwager, *Der 11. September 2001 und die Zeichen der Zeit*, u: SdZ 127 (2002), str. 579-588. Pisac prezentira zajednički tekst istraživačkog programa pod naslovom "Religion-Gewalt-Kommunikation-Weltordnung" na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Innsbrucku. Ovaj prilog otkriva uzroke sukoba između islamskog svijeta i Zapada te donosi šest smjernica za dijalog kršćana i muslimana.

⁶² Usp. Nikola Bižaca, *Novi katolički pristup religijama kao znak vremena*, u: Zbornik Marijana Jurčevića. O čovjeku i Bogu, prir. F. E. Hoško, KS, Zagreb - Teologija u Rijeci, 2005., str. 73-95.

hrvatskih teologa.⁶² U tom kontekstu Nikola Bižaca donosi pregled dosadašnjega pokoncilskog promišljanja kategorije znakova i njezinih kriterioloških odrednica da bi je potom verificirao na primjeru izrade koncepcije teologije religija.⁶³

K. Lehmann donosi niz vrijednih elemenata za kriteriologiju znakova vremena na primjeru sučeljavanja s fenomenom sekularizacije iz perspektive sadašnjega trenutka. Sve donedavno se smatralo da je slabljenje crkvenosti nepovratni proces, poistovjećivalo ga se čak s nestankom religioznosti i zanemarivalo njegove unutrašnje aporije. U međuvremenu je pojam sekularizacije doživio kritička preispitivanja i značajne promjene te se njegov odnos prema ulozi religije u društvu danas shvaća puno diferenciranije. Uvidjelo se, veli Lehmann, da u čovjeku postoje ne samo arhaične razine i načini ponašanja koji često sadržavaju slabo prosvijećene i nejasne oblike religioznosti, nego je u njegovim dubinama skrivena i zatrpana želja za smislom koja nije jednostavno odumrla s današnjim modernitetom.⁶⁴ Ovdje ne možemo dalje pratiti Lehmannovu misao u obrani središta čovjekove osobnosti, nego ću spomenuti neke od smjernica za crkveno djelovanje koje on daje kao odgovor na aktualne znakove vremena.⁶⁵

ZAKLJUČNI OSVRT

Osvrćući se zaključno na problem tumačenja znakova vremena u Crkvi, želim sažeti nekoliko temeljnih spoznaja i navesti neka težišta i misaone perspektive do kojih sam došao. 1. Drugi vatikanski sabor uveo je u svoje dokumente, posebno u GS, izričaj znakovi vremena, kojim označava postupak u crkvenoj zadaći da proučava i tumači konkretno stanje svijeta i čovjeka kako bi ljudima mogla primjereno navijestiti Kristovu poruku spasenja. Sam Koncil međutim nije pobliže proučavao taj izričaj niti je donio

⁶³ Isto, str. 86-95.

⁶⁴ K. Lehmann, *nav. dj.*, str. 4-5.

⁶⁵ Isti, *nav. dj.*, str. 19-24. Iz svoje analize stanja sadašnjega društvenog trenutka Lehmann izvodi sljedeće poticaje: spoznati stanje, priznati pluralističku temeljnu situaciju i imati hrabrosti izraziti vlastito stajalište, izraditi strategiju za duhovnu ofenzivu, smći hrabrosti te iznijeti konkretnu alternativu, hrabrost za osobno svjedočanstvo, nastaviti ekumenu produbljenjem onoga što nam je kao kršćanima zajedničko, nova svijest katoličkog zajedništva, revnost za Boga, primat Evandjelja.

konkretne napatke o primjeni zadaće koju on Crkvi kao obvezu time nalaže. Povrh toga, spomenuta sintagma nije usklađena s drugim glavnim odrednicama s kojima je tijesno povezana. Ta je zadaća jednostavno prepuštena pokoncilskoj recepciji, koja se tek u najnovije vrijeme ozbiljnije pozabavila našom temom. 2. Tako se u sadašnjoj fazi recepcije ponovnim iščitavanjem teksta Konstitucije GS i njegovih nakana u svjetlu današnjega iskustva Božjeg naroda bolje sagledalo kompleksne i slojevite izričaje toga dokumenta kao i sam pojam *signa temporum* i njegovo značenje. Neki hermeneutički elementi za čitanje znakova dadu se izvući iz konteksta u kojemu se upotrebljavaju u koncilskim dokumentima, do drugih se došlo tijekom najnovijega produbljenog teološkog promišljanja i proučavanja. 3. Zadaća čitanja znakova pokazuje se osobito važnom i iznimno zahtjevnom na današnjoj povijesnoj prekretnici, gdje se brzo smjenjuju epohe i Crkva nalazi u stanju prijelaza iz jednoga vremena, koje nestaje, u drugo, koje dolazi. Sve brži društveni razvoj, golemi napredak znanosti i tehnike, umrežavanje svijeta donose sa sobom i različite nove znakove vremena, a oni stari nam se znakovi pokazuju iz nove perspektive. 4. U dijagnozi sadašnjosti crkvena je zajednica upućena još više nego prije na pomoć srodnih znanosti, a teologija mora posegnuti za drugim mjestima mimo onih klasičnih *loci theologici*. Istodobno u rasuđivanju iznimnih događaja i društvenih procesa, koji su uvijek višeznačni i ambivalentni, teološka kompetencija ne može nadomjestiti proročko iskustvo pojedinoga kršćanina i kršćanske zajednice. Štoviše, teologalno iskustvo (pomoć Duha, svjetlo vjere) čini se presudnom pretpostavkom da bismo raznovrsne izazove u kojima se artikuliraju temeljna ljudska pitanja pravo prosudili i s pogledom na Krista u njima prepoznali Božju spasenjsku prisutnost u našoj sadašnjosti. 5. Za izradu kriterija prosuđivanja postoji nekoliko međusobno povezanih polazišta, kao što su kairološka koncepcija i topološka koncepcija. Obje se jednako mogu pozivati na biblijsko uporište. Ipak, cjelokupnost zadaće s obzirom na analizu situacije, kriterije prosuđivanja i izradu poticaja za crkveno djelovanje teološki nije posve istražena i razjašnjena. 6. U Hrvatskoj se nije dogodio takav pomak u recepciji GS poput onoga što je opisan u ovoj radu. Ovaj članak želi biti poticaj istraživanju znakova vremena pomoću kojih valja uvijek iznova otkrivati novost Evandjelja. Spomenute smjernice za djelovanje koje preporučuje kardinal Lehmann, premda imaju u vidu neke posebnosti iz druge zemlje, mogu biti vrlo korisne i u našim prilikama.

INTERPRETATION OF SIGNS OF TIME – A FORGOTTEN TASK OF CHURCH?

Summary

Starting from the duty assigned to the Church by the Second Vatican Council that it should examine the signs of time at any time and interpret them in the light of the Gospel, the author investigates to what extent that topic is present in the post-Council theology. The most recent Council anniversary initiated a deeper study and an integral analysis of its documents, especially the Pastoral Constitution *Gaudium et Spes* and the key category the signs of time. Then the author presents the theological advancement regarding the role and meaning of *signa temporum* as well as the formation of criteria for their evaluation. There have been increasingly new challenges of time, and the old ones have been valued from a new perspective. The signs by themselves are unclear and ambivalent, and the task to evaluate them is exceptionally difficult and very important because in that way the novelty of the Gospel is ever being discovered. Some practical guidelines for action are also given. In the conclusion the main perceptions and thought perspectives that the author himself has arrived at are summarized.

Key words: signa temporum – signs of time, Gaudium et Spes, reception of Pastoral Constitution, pastoral orientation of dogma, criteria for signs evaluation, guidelines for action.